

Чазак Даргазының ажил-херээ

М. МИШУСТИН-БИЛЕ УЖУРАШКАН

Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол Россияның Чазак Баштыңына томуйлаткан Михаил Мишустин-биле ужурашкан. Россия Федерациязының Чазаның Даргазынче кандидаттың ады билдинип келири билек, МИЧ-ге Мишустин деп кымыл ол дээрзин, Федералдыг үндүрүг албанынга ажил-чорудулгазын болгаш ооң орулгазын бирден бир чок сайгарып, коптарып эгелээн.

Чаа премьерниң удуртулгазы-биле ажилдаар Чазак кандыг болурул? Тываның сайзыралы дээш ооң мурнунда составтың хүлээп алганы доктаалдары уламчылап алыр ирги бе? Бо айтырлар Тываның чурттаачыларын аажок дүвүредип турар. Ынчангаш Республика Баштыңы Михаил Мишустин-биле ужурашкан дораан чаңгыс чер-чурттугларын оожуктары-биле, мурнуку Чазактың

бистиң Тыва ышкаш регионнарны дүрген сайзырадырынга хамаарыштыр хүлээп алганы доктаал-саавырлары күштүг болуп артар дээрзин дыңнаткан.

«Тываны болгаш өске-даа ол ышкаш тос регионнарны дүрген сайзырадырының программазы РФ-тиң Чазаның 2025 чылга чедир планында кирген. Ооң кадында, бистиң республикага хамаарыштыр алырга, чурттуң стратегтиг өске төлөвилелинге база хамаарып турар бис. Ол дээрге Енисей Сибири экономиктиг чаңгыс аай макрорегиону тургузары-дыр. Бо бүгү Мишустинниң Чазаның ажилына кирер дээрзинге чигинмес мен. Ооң чаарткычы, чогадыкчы көрүжү болгаш технологтуг шийтирлери, үрө-түңнелдиг ажилдап чаңчыкканы — бо төлөвилелдерге чаа судалды немээр боор дээрзинге бүзүрээр мен» — деп, Шолбан Кара-оол демдеглээн.

АНЫЯКТАРНЫ ДЕТКИИЛИЦЕР

Чанып келгеш, самолеттан дүшкеш-ле, республикада эң улуг муниципалдыг тургузугларның бирээзи Кызыл кожуун чагыргазының коллегиязынче чоруптум. Бо дээрге эптиг инфраструктураларның болгаш социал аргаларның девискээри-дир. Маңаа быжыг тура-соруктуг башкарылга, үрө-түңнелдиг ажил негеттинер.

Ук кожуунуң удуртукчулары Чазак ажилына шилчээн (В.И. Ендан, А.М. Сат), ынчангаш бо девискээр албан-ажыл аайы-биле депширинге база

таарымчалыг чер болуп турар. Каа-Хем суур Кызылдың кези болганда, маңаа бурунгаар дүрген хөгжүлдени, чуртакчы чонга амыдырап-чурттаарынга херек акша-хөреңгини ажилдап алыр арганы тып, тус чер эрге-чагыргазы чүгле үстүкү черлерден дуза манап олурбайн, орулгалар болгаш чарыгдалдарының талазы-биле деңгизүүлүг политиканы чорудуп, чижилгелиг аргаларны ажыглаар ужурулуг. Хоойлуга дүүшпес ёзу-биле чер участоктарының үлөлгезин болдурбас херек, печка-биле одаар бажыңнар тударын шеглеп, кадыкка хоралыг хөө тараткан ажы чок. Аңаа хамаарыштыр контролду шыңгырадыр мен. Бо бүгү сорулгаларның күүселдези Кызыл кожуунуң чаа удуртукчулары — Сергей Лаптев база ооң экономика талазы-биле оралакчызы Станислав Оюннуң мурнунда. Бо аныяк удуртукчулар боттарының хүлээнген даалгаларын эки күүседип шыдаар дээрзин бадыйкааннар. Ынчангаш аныяк удуртукчуларны деткирин тус черниң активчилеринден дилээн мен, оларның ажил-чорудулгазының түңнелдерин неделя санында сайгаржырынга белен мен.

МАЛДЫҢ АЛГЫ-КЕЖИ: карылгадан — орулгаже

Торгу тоннар кеткен оолдар, кыстарны көөрге чараш-даа, чоргааранчыг-даа. Сөөлгү үеде тывалар национал идик-хевин боттары-ла даарааш кедип ап турар апарганнар. А чамдык шеверлерниң кадарган малының кежин, дүгүн октавайн, чылыг идик-хепти уруг-дарыынга даарап берип чорууру өөрүнчүг. Оларның бирээзи, Черби суурдан Саара Ондар дөргөн ажыг чыл дааранып келген. Ол бодунуң шеверленир ажилының дугайында мынчаар таныштырды:

— Черби суурда мал-маганым кадар-бышаан, национал идик-хепти даарап турар мен. Ылаңгыя бичии наштаарга анай кежинден бопуктарны, оон ыңай, улуг улуска хураган кежинден чылыг тоннарны даарап келдим. Аныямда Сүт-Хөлге дааранылга бүдүрүлгезинге ажилдап чордум. Оон бээр Чербиже көжүп келгеш, мал-маган тудуп, ол-ла ажилымдан салдынмай чор мен. Хой дүгүнден уктар аргыыр, чепти база бодум эжип алыр мен, оон анай, хураган кештерин боттарывыс эттээш, хамык-ла идик-хепти даарап тур бис. Үш уруумнуң улуу Ай-Суу база меңээ дузалажып турар. Оон ыңай, Черби суурнуң чурттаачыларына национал идик-хеп даараарын өөредип, көргүзүп келдивис. Чоннуң чагыгларын хүлээп ап, даарап берип турар бис. Колдуунда-ла бичии уругларынга бопуктарны болгаш, оон хураган кежинден чылыг тоннарны чагыдар боор чорду».

А интернет четкизинде шевер кыстарны бодалдары-биле база үлежип көрээлиңер:

Урана Сат: «Тыва тоннарны, хөректээшти, платые, хөйлеңнерни уругларымга бодум даарап берип чоруур мен. «Тыва мода» бөлүүнде даараныкчыларның шеверлээн ажилдарын улуг сонургал-биле көөр-дүр мен. Тывалар черле ук-дөзүндө дыка шевер чон-дур бис, ол дээш чоргаарланыр мен».

Октябрина Донгак: «Шеверлерден

кур дугайында база билип алдым. Дыка солун, ажыктыг бөлүктөр бар-дыр, интернет четкизинде аан. Оларга чедишкinnerни күзедим».

Валентина Норбу: «Шаанда мээң авам кур узун болбас, аксының кежиин халайтып алганы болур деп чугаалаар кижи. Таарыштыр узадып алыр дээр чүве. Дүктү дыткаш, алгы-кешти эттээш, идик-хепти даарап ап чоруур болзувусса, шыдаар улус-тур бис ийин, чүгле чалгаа чоруктан уштунары чугула».

Азияна Таргын: «Кешти база улуг назылыглардан айтыртынып тургаш, эттеп алдым. Оон тоннарны бодум бораптап даарап ап тур мен. Кончуг шеверлерниң өөредилгелеринге баргаш, көрүп ап тургаш, даараны бердим. Базаарда кыдаттарның чөлбүйтүр даараан хептерин садып турбайн, бот даарап, кедип алырга, эки чүве-дир».

Шынап-ла, үстүнде шеверлерниң «тивалар угундан шевер чон-дур бис» деп чугаазы чөптүг. Кадарган малының дүгүн, кежин октап турбайн, идик-хепти даарап кедер дээни эки санал-дыр. Тыва Чазактың «Дүк» төлөвилелин ажилдап кылганы база таварылга звес. Кожууннарда бо төлөвилелдин боттандырылгасы эгелээн. Чижээ, Бии-Хемде, Кызыл кожуунда бурунгаар көрүштүг сайгарлыкчылар дүк болбаазырадыр ажилды кыла бергеннер.

Ася ТҮЛҮШ.

Дээрги-чаякчының езулалы

ВАВИЛИН ЭЭТПЭЭНГЕ КРЕСТЭЭШКИН

Кызыл хоорайда православ шажынның Дээрги-чаякчының Крещениези азы хемче, сугже кирип, ыдыктадыр езулалы 2020 чылдың январь 18-тен 19-че дүне, 12 шак соонда болган. Найысылалдан ырак эвес, 4-5 хире км. черде, Вавилин ээмпээнде дошту оюп, оңгачаны кылган.

Православ чүдүлгениң база бир кол байырлалы деп санадыр Крещениени бедик деңгелге эрттирер, ол ышкыш келген чоннуң айыыл чок чоруун камгалаар, оларга таарымчалыг байдалдарны тургузары-биле Тыва Республиканың Иштики херектер яамызының, Онза байдалдар эргелелиниң ажилдакчылары баш бурунгаар хемчеглерни ап чоруткан.

Автооруктарга айыыл болдурбас талазы-биле күрүнө инспекциясы Тыва Республиканың Иштики херектер яамызының ОШАЧКИ-ниң полиция ажилдакчылары автомашиналарны хынап, чолаачыларга, демираадын каяа, канчаар тургузуп алырын айтып берип турган.

Онза байдалдар яамызының ажилдакчылары – камгалакчылар каш хонук бурунгаар дошту байдалын хынап, ону оюп, дежи, чүдүкчүлерниң сугга кирер оңгачазын кылган. Доштуң кылыны 60 см., ол 30 тонна чедир базыышкынны шыдажып, ууп болур, ол хире чүккө көрдүнгөн. Ынчанга шүдүкчүлерге онза айыыл чок дээрзин камгалакчылар тайылбырлады.

Мурнуку чылдарда Крещение байырлалында, кончуг дыңыг соокта –43 градус турда безин, православ шажынның талалакчылары сугже кирип турган. Бо чылын январь 18-тен 19-че дүне, ыңдыг кончуг соок эвес, даштын агаарның температуразы –30 градус-даа турган. Эр, херээжен

улустан идик-хевин солуп, кеттинеринге ийи аңгы майгынны тиккен. Улус-чон доңмазын дээш, ооң иштинде демир суугуну топпак ыяш-биле чылдыр одап, изиг шайны хайындырып, белеткээн. Дош кырында болгаш майгыннар аразында улуг прожекторларны тургузуп, чырыкты база кошкан.

Кызылдың епархиязының Воскресенск хүрээзи болгаш Ыдыктыг Троицк дуганының Бурганының бараалгакчызы ада Нил база православ чүдүлгелиг чон аразына суртаал ажылын удуртуп турар Антоний Дулевич олар Крещение езулалын ажыдып, бурганның – Дээрги-чаякчының болгаш Би-Хемниң ээзинден чөпшээрелди айтырып, дилеп алган. Ооң соонда, ыдыктап каан сугже кирер езулал эгелээн.

Православ шажын-чүдүлгеге бүгү назынында бердинген оон талалакчылары – орус чондан аңгыда, бо чүдүлгени кымның-даа албадалы чокка, бодунуң амы-хууда күзели-биле хүлээп алган тывалар база эвээш эвес болду.

Хөй кижиниң аразында чүдүлгө хүлээп албаан-даа бол, бо дүне ыдыктыг сугга кирип алырымга, хуулгаазын күштү бээр, хамык хай-бачыдымдан адырлыр мен деп, шын эвес бодалдыг ийи-чаңгыс улус база бар-дыр. Мындыг арыглаашкын чүггө езулуг православ чүдүлгени шын сеткили-биле хүлээп алган, хүн бүрүдө, ай санында хүрээге баргаш, бүгү езулалдарны күүседип чоруур, Иисус Христос бурганга, а тодаргайлаарга (Бурган Ада, Бурган Оглу, Бурган Ыдыктыг Сүлде), бо үш херечиге бүзүрээр кижиге дээштиг болур. Ындыг улус ыдыктап каан сугже кирип болур арга бар дээрзин Воскресенск хүрээзи болгаш Ыдыктыг Троицк дуганының Бурганының бараалгакчызы ада Нил база православ чүдүлгениң чон аразына суртаал ажылын удуртуп турар Антоний Дулевич олар журналистерниң айтырылгарына харыылап тура, тайылбырлады.

Мерген ОНДАР.

Даян ДАНСЮРЮННУҢ
тырттырган чуруктары.

Хүннүң медээлери

ТОЖУ КОЖУУНЧЕ ЧЫРЫКТЫ ШӨЙЕРИН ДУГУРУШКАН

Тыва Республиканың Баштыңы Шолбан Кара-оолдун даалгазын күүседир дээш, ТР-ниң Чазаа даг-болбаазырадылга комбинанын туткаш, чес рудазын казып тывар деп турар Голевтиң даг-руда компаниязы-биле Тожу кожуунуң социал-экономиктиг хөгжүлдесинге киржир дугайында дугуржулганы белеткеп турар. Ында кожуунуң ийи улуг суурлары – төвү Тоора-Хем биле Ырбанның 3,5 муң хире чурттакчызын чырык-биле хандылары көрдүнгөн. XXI чүс чылда Россияның Чаңгыс аай энергосистемазында коштунмаан, Тываның чедери берге, ыраккы кожууннарының бирээзинге ол хамааржыр болгаш, чырык энергиязын дизельдиг генераторлардан алыр дээш чылда-ла 400 ажыг млн. бюджет акшазын кывар-чаар чүүлдерге чарыгдап турар.

"Голевтиң даг-руда компаниязы" КХН ("Интергео"

иштики компания) кожуун девискээринде Ак-Сугнуң чес-профир чыдынын шүңгээдир дээн төлөвилели тайга черде Тожуе ЕЭС-тен шугумну шөөр арганы берип турар. Ол чыдында честиң курлавыры Россияда эң улуг беш черлерниң санынче кирип турар, ында 5,1 млн. тонна чес, 121 тонна алдын бары шинчилеттинген.

Роснедр-биле чөпшээрелге дугуржулганың негелдези езугаар, компания чылда 24 млн. тонна руда болбаазырадыр күчүлүг даг-болбаазырадылга комбинанын 2023 чылга чедир туткаш, ажилдадыр ужурулуг. 2025 чылда ол долу күжү-биле ажилдап эгелээр. Бо хүнде даг-болбаазырадылга комбинанын электрификаастаарының техниктиг негелделерин алган, электри чырыы дамчыдар шугумга база подстанцияга херек дөзевилелди кылып эгелээн. Чырык шугумун Иркутск облазының Тулун хоорайда подстанциядан шөөри планнаттыгган.

Федералдыг Чазак тудугну деткип, төлөвилел боттанышкынычче 11 млрд. рубльди тускайлаарын шиитпирлээн, 2020 чылда – 3 млрд., 2021 база 2022 чылдарда – 4-4 млрд. рубльди. Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол бюджет инвестицияларын кириштирип турар болганда, «Ак-Суг» бүдүрүлгө комбинаның подстан-

циязындан кожуун төвү Тоора-Хемче база Ырбан суурже чырык дамчыдар шугумну тударын төлөвилелче немей кириерин чедип алган.

ЭЙЛИГ-ХЕМЧИЛЕР-БИЛЕ УЖУРАШКАН

ТР-ниң Дээди Хуралының Даргазы Каң-оол Даваа Улуг-Хемниң Эйлиг-Хем суурнуң чурттакчылары-биле ажил-агый дугайында чугаалажып, ужурашкан. Оон аңгыда, «Аныяк өг-бүлөгө – кыштаг» төлөвилелиниң киржикчилери Чингис, Шораан Уйнукайларның кыштаанга база четкен. Аныяктар төрөлдери, кожуунуң, сумунуң удуртукчуларының дузалажып, деткип келгенин болгаш мал-маган кышты хүр-менди эртип турарын чугаалаан.

Депутат аныяк өг-бүлөгө моон-даа соңгаар кызып ажилдаарын, чедир кылыр ажилдарын ажит-чажыт чокка негеп, дыңнадырын чагаан. Оон улаштыр, Эйлиг-Хем суурда «Дамырак» уруглар садының ажилдакчылары-биле база ужурашкан.

Ат-алдарның болгаш сактыышкынның чылынга

САГЫШ ЧОВААШКЫН-БИЛЕ БҮРГЭЭР

Россияның Президентизи Владимир Путин 2020 чылды Ат-алдарның болгаш сактыышкынның чылы кылдыр чарлаан. Бо чылын бистиң чуртувус ыдык байырлал – Улуг Тиелелгениң 75 чылын дем-деглээр.

Ат-алдарның болгаш сактыышкынның чылын Тывага эрттирер талазы-биле дирекция тургустунган, ажил планы бар. Кол-ла чүүл – фронтучу бүрүзүн сагыш човаашкын-биле бүргээр, хоочуннарга хүндүткелди бараалгадыры, чалыы салгалды Улуг Тиелелгениң байырынче хаара тудары, бистиң алдарлыг чаңгыс чер-чурттууларывыстың салым-чолун таварыштыр аныктарны ада-чуртчу чорукче хаара тудары.

Улуг Тиелелгениң 75 чылынга уткуштур кандыг ажилдар кылдынып турарына хамаарыштыр тайылбыр алыры-биле, бистиң корреспондентивис ТР-ниң Күш-ажыл болгаш социал политика яамызының социал хандырылга килдизиниң консультантызы Айдысмаа Ооржак-биле ужурашкан.

ФРОНТУЧУ МААДЫРЛАРЫВЫС

Тывада Ада-чурттуң Улуг дайынының амгы үеде тос хоочуну бар. Кызыл хоорайда чурттап турар маадырларывыс: Георгий Васильевич Абросимов, Иван Алексеевич Родников, Георгий Тимофеевич Огнев, Николай Галактионович Сухинин, Наталья Ивановна Маслова, Антонина Яковлевна Фролова, Кирилл Иванович Марков, Би-Хем кожуунуң Туран хоорайда Владимир Николаевич Мухин, Павел Михайлович Ящиков олар.

Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчилеринге деңнеп каан хоочуннар: Таңды кожуунуң Балгазында Илларион Васильевич Шелепов, Каа-Хем кожуунуң Сарыг-Септе Кызыл-оол Чаш-оолович Донгак, Кызыл кожуунуң Каа-Хем суурда Анатолий Михайлович Крутиков, Кызыл хоорайда Петр Никифорович Вишуренко болгаш Дмитрий Дмитриевич Мартыненко.

“Бүзээлзешкин Ленинградтың чурттакчызы” деп хөрек демдээниң эдилекчилери Кызылдан Борис Борисович Подгорный, Шагаан-Арыгдан Людмила Георгиевна Мишкинис, фашисттер конлагерьлерге хоругдадып чораан Кызылдан Иван Михайлович Микитюк, Тожу кожуунуң Ырбан суурдан Алефтина Илларионовна Ширинкина.

ТЫЛДЫҢ ИШЧИЗИ МУГУР ЧҮС ХАРЛААН

Январь 5-те ТР-ниң алдарлыг ажилдакчызы, тылдың ишчизи Борбаанай Ыдым-ооловна Монгуштуң 100 харлаанын таварыштыр Чурттуң Баштыңы В.В. Путинниң байыр чедиришкениниң бижиин байырыг байдалга тыыскаан. Ада-чурттуң Улуг дайынының чылдарында ол Кызыл Шеригниң дайынчыларына чылыг идик-

хепти даарап турган. Фронтуче 36 баш малды чорудары-биле дамчыткан. Маадыр ие 12 уругларының эргим авазы, хөй санныг уйнуктарының, оларның уругларының ынак кырган-авазы.

Тывада бо хүнде тылдың 163 ажил-ишчилери бар. Бистиң өгбелеривистиң фашизмге удур демиселге маадырлыг күш-ажылының демдээ болур “Кызыл кош” деп тураскаал Кызылда ажиттыгган. Ында Тывадан тылдың ишчилериниң Улуг Тиелелге кириштирген үлүг-хуузу мөңгедидип сиилбээн. 1941-1944 чылдарда тыва чоннуң фронтуга берген материалдыг дузазының ниити түңү 70 хире сая рубльге дең.

ОНЗА КИЧЭЭНГЕЙДЕ

Улуг, ыдык юбилейниң хемчеглери эрткен чылдың төңчүзүнде эгелээн. ТР-ниң Күш-ажыл болгаш социал политика яамызының төлээлери “Чаа чыл-биле, фронтучу” деп Бүгү-российжи акцияга киржип, хоочуннарга байыр чедирип, сүйбелектерни сөңнээн.

ТР-ниң Күш-ажыл болгаш социал политика яамызының ажилдакчыларына хоочун бүрүзүн онааган. Олар неделя санында фронтучуларның бажыңнарына чедип, кадыкшылын, хөрек чүүлдерин сонугурап, онза кичээнгейде алган. Чурттаар оран-савага хамаарыштыр алыр болза, Ада-чурттуң Улуг дайынының хоочуннары шуптузу бажың-балгат-биле хандыртыгган.

ТР-ниң Күш-ажыл болгаш социал политика яамызының чанында тургустунган Аныктар чөвүлели Улуг Тиелелгениң 75 чылын демдеглээр хемчеглерге идепкейлиг киржип, санал-оналдарын кирип турар.

125 ГРАММ ХЛЕБ

1944 чылдың январь 27 – Ленинградтың фашисттер бүзээлзешкининден хосталган хүнү. “Бүзээлзешкинниң хлеви” деп сактыышкынның акциязы Ат-алдарның болгаш сактыышкынның чылының эгезинде сеткил-сагыш хайныышкынының байдалын тургузар. Ленинградтың тайбың чурттакчыларының эрес-дидим, шыдамык чоруун салгалдар дамчыштыр мөңгедидер-биле Тыва январь 18-тен 27-ге чедир, Бүгү-российжи “Бүзээлзешкинниң хлеви” деп акцияга каттышкан. Бо хүннерде бүзээлзешкин Ленинградтың чурттакчылары-хоочуннарга ачы-буян чедирип, оларның маадырлыг чоруунуң дугайында тайылбыр материалдары база акцияның демдээ – 125 грамм хлебти үлөп, киржикчилерниң чылыг күзээлзешкинерин бижээн ажык

чагааны хоочуннарга дамчыдып, сактыышкын кичээлин эрттирер.

Ук акцияның деткичизи – “Пекарь” кондитер кылыглар болгаш хлеб быжырач чер. Олар тускай рецепт езугаар хлебти быжырып, ук хемчегге киржир күзелин илереткен.

Акцияның кол сорулгазы – фашист эжелекчилериниң Ленинградтың сая тайбың чурттакчыларын аштадып өлүреринче угландырган XX чүс чылда туруп көрбээн, бүзээлзешкини сагындыраы. Ол берге үеде үлээр хлебтиң эң биче хемчээли 125 грамм турган. Ада-чурттуң Улуг дайынының үезинде Ленинградтың бүзээлзешкини 872 хонук (1941 чылдың сентябрь 8-тен 1944 чылдың январь 27-ге чедир) уламчылаанын сагындыраал. Ол коргунчуг чылдарда 700 муң ленинградчылар аш-чуттан өлгөн. Бо хүнде төөгүчүлөр ниитизи-биле өлгөн кижилериниң саны 1,5 сая деп санап турар. Эң берге үе – 1941-1942 чылдарның декабрь-февраль айлары. Ол үш айда 250 муң ажыг кижик чок болган.

АТ-АЛДАРНЫҢ БОЛГАШ САКТЫЫШКЫННЫҢ ЧЫЛЫНДА

Улуг Тиелелгениң 75 чылынга тураскааткан 90 ажыг хемчеглери Тывага эрттирери планнаттыгган. Бүгү-российжи “Бүзээлзешкинниң хлеви”, “Тиелелгениң диктантызы”, “Өлүм

чок полк”, “Сактыышкынның чулазы”, “Билдинмес солдаттың хүнү”, “Ыраккы Чөөн чүктүң тиелелгежи”, “Харлыг десант”, “Үр болганы барымдаа чок” акцияларга, “Сактыышкынның оруу”, “Маадырларның арын-шырайы”, “Стадионнарда сактыышкынның ырылары”, “Тиелекчилерниң уйнуктары” төлөвилелдерге республика өскелер-биле бир деңге киржир. Эң кол хемчеглерниң бирээзи – Арат шөлүңге Улуг Тиелелгениң 75 чылынга тураскааткан байырыг чыскаал.

Тыва Арат Республикадан 3300 ажыг совет хамааты болгаш 230 тыва эки турачы фронтуче аъттанган.

Аар-берге дайын чылдарында тыва эки турачыларның маадырлыг чоруу Тыва биле Россияны улам чоокшулаштырып, акы-дуңмалышкы чорукту быжыглаарына улуг рольду ойнаан. Маадырларның чырыткылыг омур-хевир езулуг найыралдың болгаш дузааргак чоруктуң үлөгер-чижээ болган. Тыва эки турачыларның чырык адын мөңгөжиткен тураскаал баарына төөгүлүг сактыышкын хүнүн, чечектен өрзөн дээрбек салыр езулалды эрттирер.

Чыл дургузунда фронтучу-хоочуннарга ачы-дуза чедирилгежи, республика чергелиг төлөвилелдер, акциялар, культура-массалыг болгаш оон-даа өске хемчеглер уламчылаар.

Чурттуң Баштыңы В.В. Путин Санкт-Петербургка хөй-ниити ада-чуртчу каттыжылгалар төлээлери болгаш хоочуннар-биле ужуражылга үезинде, Улуг Тиелелгениң 75 чылында, Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчилеринге болгаш ук категорияга деңнеп каан хоочуннарга – 75 муң, тылдың ишчилеринге 50 муң рубльди бир удаа төлээрин дыңнаткан. Моон мурнунда чылдарда төлөвилериниң түңү 10 муң, 5 муң рубль турган.

Чылдар эрткен тудум, Ада-чурт дайынының киржикчилериниң одуруунуң саны эвээжеп турар. Улуг Тиелелгениң 70 чылында материал белеткеп турган үемде Тывага хоочуннарның саны 26 турган. Бо чылын үстүнде яамының даңзында тос фронтучу арткан. Ынчангаш бистиң амгы үевис тайбың болзун дээш дайызыннар-биле тулчуп турган эрес-дидим маадырларывысты кичээнгей, сагыш човаашкын-биле бүргээр, хүн бүрүде хүндүткелди бараалгадыры – бистиң дорт хүлээлгевис.

Чоокку үелерде фронтучуларның бажыңнарына аалдап чедип, редакцияже чалап, оларның сактыышкыннарын солун арыннарына парлаар бис.

Озерченма ХОВАЛЫГ.

ЭКИ АЖЫЛДЫГ КААЙЛЫ ЧЕРЛЕРИ ИЛЕРЭЭН

2019 чылдың түңнели-биле Сибирьниң каайлы органнарының ажил-чорудулгазының түңнелин үндүргөн. Тыва каайлы чери эки ажилдыгларның аразынче кирген. Россия Федерациязының каайлы политиказын амыдыралга боттандырап, каайлы органнарының ажил-чорудулгазының ажыктыын чедип алыры-биле ындыг хемчегни организастан. Ынчангаш күрүнениң экономиктиг айыыл чок чоруун хандырынарга бедик түңнелдерни чедип алган коллективтерни тодаратканы ол.

Мөөрейниң “Кызыгаар каайлызының эң эки коллективи” – Красноярскиниң каайлы чери болуп, бирги черни ээлээн. Ийги черни Алтайның каайлы чери ээлээн. А үшкү черде – Тываның каайлы чери.

«Эң эки ажилдыг иштики каайлы чери» деп категорияга 1-3-кү черлерни Кемеровонун, Новосибирскиниң, Омскиниң каайлы черлери шылгааран.

«Эң эки ажилдыг иштики каайлы постузу» – Омскиниң, Новокузнецкиниң, Новосибирскиниң постулары болган.

«Эң эки ажилдыг каайлы постузунуң автомобиль эрттирер пунктузу» Алтайның Ташантинниң, Тываның Хандагайтының база Тываның Цаган-Тологой деп тодараткан.

Автомобиль эрттирер пунктулардан аңгыда, Новосибирск хоорайның Толмачево аэропортунаң каайлы постузу, Красноярск аэропортунаң постузу болгаш Иркутскиниң аэропортунаң каайлы постузу тиелекчилерниң санынче кирген.

Бо бүгү тиелекчилерни илердирде, федералдыг бюджеттиң контролдуг онаалгаларының күүсөлдөзүн, коррупцияга удур ажил-чорудулганың түңнелдерин, суд практиказының байдалын, ажилдакчыларның билиг деңнелин, кижизидилге-профилактиг ажил-чорудулганы, спорт-массалыг хемчеглери болгаш культура-чырыдышкын ажалын кол кичээнгейге алган.

Тиелекчи болган болгаш аңгы-аңгы категориялар аайы-биле эки деп демдеглеткен коллективтерге Сибирь регионунуң каайлы органнарының мастер-класстарын организаастаары көрдүнгөн.

“Демография” национал төлөвилел

ЯСЛИ-САДТАР АЖЫТТЫНАР КЫРЫНДА

Эрткен чылдан тура, “Демография” национал төлөвилел-биле республикада уруглар садтарына немелде тудуглар туттунуп эгелээнин билир бис. Тес-Хем кожуунун төвү Самагалдай суурда шак-ла ындыг ийи тудуг доостурунун кырында келген.

Тудугжу А. Бады.

“Дамырак” биле “Челээш” уруглар садтарында тудуг ажылы кидин түлүк чоруп турар болду. Бо ийи тудугнуң ажылын хуу сайгарлыкчы Аян Сырат хүлээнип алган. Бо хүнде тудугларның серизи (крыша) кылдыңан, иштики ажылдары арткан. Тудугжу Аян-оол Бадының дыңнатканы-биле, ясли тудуу эрткен чылдың ноябрь айда эгелээн, ажылгалга бо чылдың апрель айда кирер. Бир тудугдала 10-12 тудугжу ажылдап турар.

Бо ясли бөлүктөрүнө 1 хардан 3 харга чедир 60 уругну хүлээп алыр. Чаа чыл бүдүүзүндө электроннуг ээлчегде кирген 60 өг-бүлөгө кожуунун өөредилге эргелели яслиге турарының ордерлерин байырлыг байдалга тывыскан. Ясли бөлүктөрүнө 16 ажылчын олут немешкени – ажыл чок аныяктарга база улуг деткимче-дир.

Немелде тудугларга деткимче көргүзери-биле “Буяны сөңне” деп ачы-буян концертин организаастап эрттирген. Самагалдайның уруглар садтарының кижизидикчилеринин киржилге-биле дыка солун, чараш концерти көргүскен. Ачы-буян концертин-

ден кирген 100 муң рубль-биле ясли бөлүктөрүнө көжөгелер, аяк-сава дээш өске-даа херек чүүлдерни садып алганнар. Ук кожуунда “Демография” төлөвилелинин күүселдези 100 хуу чоруп турар дээрзин кожуунун өөредилге эргелелинин даргазы Людмила Леонидовна Хомушкуну дыңнатты.

Кыштың соогу-даа дивейн, хүлээнген ажылын үезинде доозар дээш, шудургу ажылдап турар тудугжуларның чымыштыг ажыл-ижи үезинде доостур дээрзинге бүзүрөл улуг.

Алдынай СОЯН.

Арслан АРАКЧААНЫҢ тырттырган чуруктары.

Удавас болур студентилер байырлалы – «Татьянаның хүнүн» уткуштур чылдың-на болуп эртип турар «Тергиин доозукчу-2020» мөөрей болуп эрткен. Тываның күрүнө университетинин болгаш башкы колледжинин доозукчулары чаагай чаңчыл апарган ол хемчегге харыс-салгалыг белеткенген. Мөөрейге «Тергиин доозукчу» атты чаалап алырындан аңгыда, эки деп шилиттинген төлөвилелдерни «Команда-2030» күрүнө чергелиг төлөвилелге кириштирер.

50 киржикчиден баштай доозуп турар факультетинге тергидээш, бирги чаданы эрткеш, ооң соонда ниитилелге ажыктыг, боттанып болур төлөвилелди ажылдап кылгаш, ийиги чаданын тиилээш, 18 кижиге аразындан «Тергиин доозукчу» атка төлөптүг болур.

Студентилерге ук мөөрейниң ажык-дузазының дугайында ТывГУ-нун ректору Ольга Хомушкундан айтырывыска ол мынчаар харыялады: «Татьянаның хүнү» анаа-ла студентилерниң ойнап-хөглээр хүнү эвес, а төлөптүглерни илередир, шаңнал-макталдыг байырлал-дыр. Мындыг хемчегни чылдың-на организаастап эрттирер турар бис. Ук мөөрейге студентилер доозуп турар мергеликтен аңгыда, угланышкын аайы-биле чүнү өөренип алганын, талантызын көргүзөр аргалыг болур. Студентилер келир үениң кадрлары болганда, эртемниң, университеттин депшилгезинге болгаш республиканың социал-экономика хөгжүлдэзинге дүүшкөк төлөвилелдерни ажылдап кылыр. Уругларны чүгүл эртем-билигке эвес, а амдыгааштан амгы үениң негелдезинге

ТывГУ: «Тергиин доозукчу-2020»

БО ҮЕДЕ ЧАА КӨРҮШТҮГ, ХӨЙ-НИИТИЖИ АЖЫЛДАКЧЫЛАР НЕГЕТТИНЕР

ТывГУ-нун ректору Ольга Хомушкуну.

дүүштүр ажылдап билир кылдыр өөредирин чедип алыры – кол сорулгавыс».

Студентилер туризм, спорт, кадык амыдырал, уругларга быжыг билиг, Тывага таарыштыр кылган янзы-бүрү капсырылгалар, долгандыр турар хүрээлелдин арыг-сили болгаш хоорай иштинин богу дээш, өске-даа бо хүнде тургустунуп турар айтырылгаларга хамаарышкан темаларга төлөвилелдерни кылган. Оларның бирээзи «Өг-бүлө бүрүзүңе – дээди эртемниг уруг» төлөвилелдин киржикчизи Чайзат Дамба бодунун ажылын таныштырды: «Мен «Центр медиации и право» деп темага бижидим. Бодум эрге-хоойлу факультетинде өөренип турар болгаш, чонга юридиктиг дуза көргүзөр күзелим-биле төлөвилелди ажылдап кылдым. Ол дээрже юридиктиг айтырылгаларны суд бетинде шийтпирлеп алыр аргазы-дыр. Сөөлгү үеде Россия Федерациязының хамаатылары юридиктиг айтырыг-

ларны ук төптүн дузазы-биле шийтпирлээр аргалыг апарган. Медиациялыг төпке кем-херек үүлгедиглеринге хамаарышкан херектер эвес, чүгүл хамааты херектер хамааржыр. Медиатор кижиге юридиктиг эртем-билиг болуру албан эвес. Мээң доозуп турар факультетим (арыг юрист эвес) таможня талазы-биле болгаш, мындыг угланышкынны шилип алдым. Амдызында бистиң республикада ындыг организация чок, ынчангаш келир үеде бо төлөвилелди боттандыраары ажыктыг деп бодаар мен. Баштайгы үезинде юридиктиг дуза хереглээн улуска волонтерлар, халас ачы-дуза кылдыр-даа эгелээр болза ажырбас. Ынчангаш мээң төлөвилелим чонга ажыктыг болгаш боттандырып болур арга бар деп бодаар мен» – деп, ол тайылбырлады.

Оон аңгыда, география фа-

культетинин доозукчузу Назын Ламажай тыва оюннарның бирээзи – ча адарының болгаш ча-согунну кылып өөрениринин бөлгүмүн школага ажыдар күзелин илередип, «Адыгжы» төлөвиледи камгалаан. А Чингиз Дүгержаа Тываның ыдыктыг черлеринче харык-шинээ кызыгаарлыг улуска таарыштыр кылган тускай аян-чорук маршруду «Тыва – шупту улуска» төлөвилели киржикчилеринин сонуггалын болдурган.

Жюри кежигүннеринде аңгы-аңгы яамылардан, организациялардан чалаттырган төлөвлөр боттарына хамаарышкан темаларны демдегледип ап, билдинмес чүүлдерни айтырып, кичээнгейлиг дыңнап олурдулар. Келир үениң төлөптүг кадрларын шилип, көрүп ап-даа олурары чадавас. Амгы үеде ажыл берикчилери чүгүл эртем-билиин

Чингиз Дүгержаа.

эвес, хөй-ниитижи, чаа көрүштүг, бодалды илередип билир, саналдыг идепкейлиг кижилер-биле кады ажылдаксаар. «Тергиин доозукчу-2020» атка төлөптүг студент январь 25-те болуп «Татьянаның хүнүндө» илерээр.

Аржана ЧАМЗЫРЫН.

Даян ДАНЗЮРЮННУҢ тырттырган чуруктары.

СОЛУНЧУНУҢ АДЫН МӨҢГЕЖИДИП...

Январь 17-де Самагалдайның К. Баазаң-оол аттыг Культура одаанда чыылган чоннуң хайымныы-даа аажок, байырланчыы-даа кедергей – национал тыва хептер кеткен хоочуннар, каас идик-хептиг аныяктар, культура ажилдакчылары, фойеде кожууннуң культура адырының ажил-ижин көргүскен делгелге. Ол хүн Самагалдайга база бир онзагай, төөгүлүг болушкун болган.

Тес-Хем кожууннуң "Самагалдай" солунунуң 2019 чылдың түңнелдери-биле шылгараан бижикчилерге, штаттан дашкаар корреспондентилерге журналисти шаңналды тыпсыр "Чогаадыкчы оран. Хуулгазын бийир" деп байырлыг хемчегни сонургаан чон чыгып турары бо. Журналисти шаңналды эрткен оруу улуг төөгү, ажил-ижи, ат-алдары үлегер болуп арткан Дайынчы Дамба-Хуурактың ады-биле адааны таварылга эвес. Ол 15 чыл дургузунда "Самагалдай" солунуң редактору болуп ажилдаан.

Дайынчы Тюлюшевичиниң чырык адынга тураскааткан журналисти шаңнал бо чылдан эгелээш, чылдың-на болуп эртер чараш чаңчыл апаар. Бо шаңналды тыпсырының кол сорулгазы – Тес-Хем кожууннуң хамаатыларының идепкейин оттурары, кожууннуң берге айтырыгларын шиитпирлээринче чонну калбаа-биле кириштирери, "Самагалдай" солунуң ажил-ижи, дээштиин күштелдирери.

Сценага Тес-Хем кожууннуң баштыңы, Төлээлекчилер хуралының депутады Чодураа Донгак биле кожуун чагыргазының даргазы Толбан Самдан "Самагалдай" солунуң бирги редакторунуң ады-биле адаан журналисти шаңналды тыпсырының дүрүмүнүң саавыр-документинге атты салган. Даргалар хоочун журналистиң дугайында сактыышкынны кылып, чылыг-чымчак сөстөрни чугаалады: "Дайынчы Тюлюшевичини билир бис, ооң чырык омур-хевири бистиң чүректеривиске кезээде артар. Улуг оглу Орлан Дайынчиевич ада-иезиниң ажил-ижи, күзел-сорулгаларын уламчылап турары өөрүнчүг-дүр. Ооң эгелекчи бодалы-биле эрткен чылын Самагалдайга делегей чергелиг "Авамга тураскааттым" деп чараш фестивалды эрттиргенивиске чоргаарланыр бис".

ТР-ниң Дээди Хуралының депутады Артур Монгал Дайынчы Дамба-Хуурактың төрүттүнген хүнүнде мындыг онзагай хемчегни эрттирип турар дээрзин дыңнатты. "Бодумнуң архивимде ачамның дугайында "Самагалдай" солунга үнген Моторк Тирчинниң материалын база ачамның бижээни "Кезек тожулар" деп чүүлүн шыгжап чоруур мен. Кижиниң кылып чораан ажилы уланчылыг боорга, өөрүнчүг-дүр. Орлан Дамба-Хуурактың эгелээшкиниге чоннуң хей-аады көдүрлүп, улаштыр кожуунуң

солунунче бижип эгелээр дээрзинге бүзүрээр мен. Бо эгелекчи чүүлүвүс чаңгыс эвес, он-он чылда уламчылаар" – деп, Артур Маадырович чугаалады.

Дайынчы Дамба-Хуурактың оолдары чогаадыкчы салым-чаяанныг кижилер болган. Башкарыкчыларның бирээзи ооң бичии оглу Омак-тыр. Ол – Самагалдайның Культура одаанда хей чылдарда ажилдап чоруур талантылыг специалист.

Башкарыкчы хоочун журналистиң долчу намдарын кысказы-биле таныштырды. Дайынчы Тюлюшевич 1942 чылдың январь 17-де Чаа-Хөл кожуунуң Ак-Туругда Аргалыктыг деп черге төрүттүнген. Кызылдың башкы институтун дооскаш, Эрзинниң Сылдыска, Сүт-Хөлдүн Ишкинге, Чаа-Хөлдүн Ак-Туруга, Эрзин болгаш Тес-Хемге үр чылдарда башкылап, өөредилге эргелекчилеп, школа директорлааш, сөөлүндө совет-партия органның ажилдап, чуртталгазының сөөлгү хүннеринге чедир "Самагалдай" солунуң редакторунуң хүлээлгезин күүседип, чедиш-кинниг ажилдап чораан. Тес-Хемчилер Дайынчы Тюлюшевичини дыка-ла биче сеткилдиг, ажил-ижиңе сеткил-чүрээниң ханызындан бердинген, улус-чон-биле эпиг-найыралдыг, эвилең-ээлдек, баштак чаңыг, кезээде хүлүмзүрүп чоруур, чырык арын-шырайлыг кижичораан деп билерлер. Ылап-лаындыг болгай, бистиң "Шын"

солунуң ажилдакчылары, корреспондентилери коллегаысты онзагай аажы-чаңыг, арнындан хүлүмзүрүг дүшпес, экииргек кижидеп сактыр бис.

Дайынчы Дамба-Хуурактың амыдыралы "Самагалдай" солунуң төөгүзү-биле тудуш. 2001 чылдан эгелеп кол редакторлап 15 чыл дургузунда ак сеткилди-биле ажилдаан. Амгы үеде солунуң редактору Элла Сарыглар. Бо хүнде чагыдып алыкчыларның саны 600 ажыг. Кожуунуң "судалын" "Самагалдай" солунуң арыннарынга доктаамал тудуп чоруур бижикчилеринге Кара-оол Лапчаа, Серенмаа Шойдун, Клара Чиңмит, Кыстай Баазан, Наталья

стап эгелээзиниң чылдагааны ол. "Самагалдай" солуну амдаа эки сайзыразын, аныяк-ескен, уруг-дарыг номчуп, бижип өөренин" – дээш, редколлегия кежигүннериниң илереткени 10 идепкейлиг бижикчилерге шаңналдарны тывысты.

Самагалдайның № 1 школазының 11-ги классчызы Алдынай Чиңмиттиң "Төнчүзү чок ынакшылым – кырган-авам", ТР-ниң культуразының алдарлыг ажилдакчызы Наталья Дугар-оолдун "Байырлалың-биле, солунум!", Ак-Эриктиң ном саңының библиотекары Долаана Дандааның "Ак-Эрик сумузунуң ном шыгжамыр салбырының төөгүзү", Ак-Эриктиң көдээ Куль-

Серенмаа Шойдун.

Кара-оол Лапчаа.

Дугар-оол олар хамааржыр.

Байырлыг хемчегниң кол кезээ – тилекчилерге шаңнал тыпсыры. Тюлюшевичиниң улуг оглу Орлан Дамба-Хуурактың сценаже чалапты. Ол самагалдайжыларга четтиргенин илередип: "Силерниң ада-иемге хамаарылгаңар экизинден бо мындыг мөөрейни организа-

тура бажыңың эргелекчи-зи Алдынай Булактың "Эргим авам сеткилимде" деп чүүлдери дээш база кожуун судунуң коллективи корум-чурум, хоойлу хажыдышкынынга удур чүүлдерни доктаамал чырыдып турары дээш, дипломант аттарга төлөптүг болганнар.

Д. Т. Дамба-Хуурак аттыг

журналисти шаңналдың лауреаттарына акша шаңналы биле тураскаал суй белектерни тывыскан. Тилекчилер кымнар болганын сонургадын: "Авамга тураскааттым" фестиваль дугайында бижээ чүүлдери дээш Алдын-кыс Дагба, "Ажил-ижиң эгеледин", "Алааларның керни чорду", "Улуг-биче чонувустуң чырыкчызы болган" деп чүүлдери дээш Тываның Чогаалчылар эвилелиниң кежигүнү, шүлүкчү Клара Чиңмит (мөчөөн соонда), "Самагалдай", "Туг-лугам", "Дуңмамга тураскааттым" деп чүүлдери дээш активчи хоочун Кыстай Баазан, "Баштайгыларның бирээзи" деп чүүлү дээш күш-ажылдың хоочуну Серенмаа Шойдун, "Хоочуннуң көрүжү", "Амбын-ноян шөлүнүң төөгүзүндөн" деп чүүлдери дээш, күш-ажылдың хоочуну Кара-оол Лапчаа.

Журналисти шаңналдың тураскаал суй белээн бир онзагай кылган – чалгыннарын херип алган куу куш, а куштуң чалгыннары – солунуң арыннары. Ооң эскизин Тываның улустуң чурукчузу Начын Шалык чогааткан. А мөңгүнелчек чукут кылган чараш суй белекти талантылыг чурукчу Сайдаш Самдан кылган. Самагалдайның культу-ра ажилдакчыларының болгаш уран чүүл школазының өөреникчилериниң солун концерти байырлалды каастаан. Ылаңгыя республиканың "Үлегерлиг уран чүүл коллективи" деп бедик аттың эдилекчизи "Эзир-Кара" танцы бөлүүнүң бичии самчыларының база 1 дугаар школаның аныяк башкыларының танцы-самын магадап көрдүвүс.

Дайынчы Дамба-Хуурак аттыг журналисти мөөрейниң ачыында "Самагалдай" солунуң эрге-байдалы бедип, бижикчилериниң, номчукчуларының саны көвүдээр боор. Бо чылын чарлаттыг Алдарның болгаш тураскаалдың чылында "Самагалдай" солун бодунуң ажилын уламчылаар.

Алдынай АРАКЧАА.
Арслан АРАКЧААНЫҢ
тырттырган чуруктары.

Тилекчилер.

Күш-ажылдың кижизи

МУРНАКЧЫ БҮДҮРҮЛГЕНИҢ УДУРТУКЧУЗУ

Республикада эң хоочун бүдүрүлгелерниң бирээзи – Кызылдың хлеб комбинаты. Ук бүдүрүлгениң директору Россияның Көдээ ажил-агый яамызының Хүндүлел бижиниң эдилекчизи Вера Владимировна Хертек – "Күш-ажылдың кижизи" деп атка төлөптүг болушаан, чылдың-на мурнакчыларның одуруунда көскү түннелдерни чедип ап чоруур. Чаа чылдың интервьюзу-биле таныжаалыңар.

— Вера Владимировна, силерниң арга-мергежиңер, дуржулганар бедиң, республикада мурнакчы бүдүрүлгелерниң бирээзин удуртуп турар болгай силер. Комбинатта чеже ажил-чиннар хаара туттунганың, канчаар ажилдап турар силер?

— Совет үеде-ле саттыңан улуг хемчээлдиг эрги дериг-херекселди каш чыл бурунгаар бүрүнү-биле чаартып алган бис. Хлеб быжыраар черде 25, булочка кылыгыларында 14, торт кылыр цехте 13, ол ышкаш манчы-хуужуур болгаш пицца кылыр биче бүдүрүлгедэ 8 кижиле хаара туттунган, ниитизи-биле хлеб комбинаты 100 хире ажилчин-ныг, ооң иштинде сайгарлыкчылар, чолаачылар, чүдүрүкчүлөр кирип турар. Хлеб кылыгылары кылыр далган болгаш оон-даа өске херекселдерни дугуржулга езугаар Минусинск хоорайдан эккеп турар. Бүдүрүлгениң бараанын садып-сайгарар 14 бичи, 5 улуг садыгларлыг. Бүдүргөн аш-чем аймаан хондур кылгаш, даң бажында 6 шакта садыгларже чедирер. Ооң мурнунда ышкаш, ийи ээлчегде ажилдап турар бис. Чолаачылар куш дандан туруп ажилдаар, 5 шакта-ла чүдүртүп эгелей бээр. Ынчаар ажилдаары кышкы, соок эртенде дыка берге, шыдамык чорук негеттинер.

— Рынок үезинде чижилгелиг ажилдаар болганда, бот-харыска, негелде удуртукчу кижиден кол хамааржыр боор аа?

— Ниити бүдүрүлгениң ажил-инче сагыш салыр, харыскага улуг. Хлеб заводунга келирде инженер-технолог болуп, оон цехтин мастеринге, сөөлүндө, коллективтин дилээ-биле директор болуп ажилдай бердим. Машина-техника, ооң кывар-чаар болгаш дериг-херексели, септелезинден аңгыда, колдуу хлеб быжыраар, кондитер (булочка, печенье, сдоба, торттар) аңгы-аңгы цехтерниң ажилы чедишкениң, үрө-түннелдиг болуп турары мени өөртүп турар. Күрүнегэ үндүрүгү доктаамал өй-шаанда төлөп тур бис. Дүн-хүн чок, баштай бодаар-ла, чүүлүм ол.

Чонну шынарлыг аш-чем-биле хандыраары – бүдүрүлгениң кол сорулгасы. Ылаңгыя дагаа чуургазын тускай херекселге үш катап арыглап, чүп үндүргөш, оон чем быжырып турар бис, ол цех тускайлаттыңан. Технологияны шын сагып, хыналданы чорудуп турар. Быжырган аш-чемни: Каа-Хем, Танды, Кызыл, Эрзин, Тес-Хем, Чеди-Хөл, Би-Хем, Каа-

Хем кожуннарже чедирип турар бис. Хлеб комбинатында колдуу аныяк-өскөн хаара туттунган. Оларның ажилдаарына таарымчалыг байдалдарны тургузуп, аныяк өг-бүлелерге улуг кичээнгейни салып, бүдүрүлгениң бир ужунда ажилчиннарның дилээ-биле ясли-садты ажиткан бис. Ында 50 ажыг бичи чаштар бар.

Уруглар садында дээди эртемниг башкылар хаара туттунган, эмчи хыналдазын бүрүн эрткен, школаже үдеп турар уругларның белеткели шырак болуп турар. Спорт залды оларга таарыштыр тургускан, күш-культуру хемчеглер бүрүнү-биле дериттинген. Мында уруглар хүн бүрү чаа быжырган печенье, пряник, сдоба, торт, хлебти чип турар. Чайгы үеде ногаа аймаан тарып турар бис. Свекла, капуста, морковь дээн ышкаш ногаа аймаан чемге кезээде ажыглап турар. Чаңгыс сөс-биле чугаалаар болза, ажилчиннарга таарымчалыг байдал бүрүн тургустунган. Эрткен үеде-не аш-чем продукциязын бүдүрүп турар улуг бүдүрүлгө төвү болгаш, аш-чемниң технологтуг хыналдазы, санитарлыг байдалдары күрүнениң хайгаарылында.

— Улуг бүдүрүлгө черинде үр үеде ажилдаан ажилчиннар хөй бе, кымнарны онзалап адап болур силер, Вера Владимировна?

— Хлеб цегинде Айлаң Тумат, Лариса Кара-ооловна, булочка талазында Лариса Дондуп, кондитер цегинде Марина Ондар, Адыяа Эренчин, бухгалтеривис Чыжыргана Сагаан-оол, хеп-чуур ажилда Руслана Седенбиль (мурнунда хлеб цехи), манчы кылыр цехтин бригадири Байлаңмаа Кончук, чолаачы Илья Моңгуш, Виктор Зыков, ооң огу Алексей адашкылар, лаборатория эргелекчизи Лариса Решетникова, склад эргелекчизи Надежда Маркина, ооң күш-ажылчы стажы 52 чыл, эң-не улуг хоочунувус ол, 18 харлыында маңаа ажилдап келген.

— 2020 – Күске чылында сорулганар чүл, Вера Владимировна?

— Чүс хире ажилчин олуттарны быжыы-биле тудуп, чылдың-на чаартылгаларны чедип ап турар бис. Хамыктың мурнунда, кижиле бүрүзүңгө аас-кежикти, ажил-иштиг, дыштыг сеткилдиг болурун күзээр-дир мен.

— Вера Владимировна, Чаа чылда ажил-ижинерге моон-даа соңгаар чедишкениң, сайзыралды, чечектелишкени күзедим.

Лидия ИРГИТ
чугаалашкан.

ЧАА-ХӨЛДҮН ДАЙЫНЧЫЛАРЫ

Моолда Хомду шивээни камыын-кыдаттан хостаан тулчуушкунга база улаштыр дайын-чаага болгаш аңгы-аңгы доскуулдарга дайынчы ыдык хүлээлге күүсеткен тывалар аразыңа Даа кожунунуң Чаа-Хөл сумузундан экер-эрес эрлер киришкенин Чаа-Хөлдүн кезек хоочуннары сактып хөөрежип чоруурлар. Чүге дээрге олар Чаа-Хөл сумузундан Хомду дайынының киржикчилериниң салгалдары.

1912 чылдың август 6-ның дүнезинде моол база тыва 2500 шериг Хомду шивээнинче халдап киргеш, каржы-дошкун демисешкеш, ону эжелеп алган. Ол тулчуушкунга 300 тыва эрлер сыныш чок киришкени — төөгү материалдарында демдеглеттинген. Элээн каш тывалар Маадыр ат база тускай эргелер-биле шаңнаткан. Шивээзин манчы-кыдаттар дедир эгидип алырын чаңгыс эвес удаа оралдашканнар. Манчы-кыдаттың хөй шерии чаза булгап келги дег черлерге доскуулдарга колдуу тыва шериглер турган.

1912 чылдың сентябрь 7-де 1000 кыдат шериг Хомду шивээнинче чоокшулаан деп бижик архивте бар. Херек нарыдап турарын көргөш, 1912 чылдың төңүзүндө Тывадан шериг немей чорударын база дилээн.

Куулар Лопсан-Маадыр командылаан 400 тыва шериг Моолга 1913 чылдың эгезинде дайылдажып тургаш, Тывазынче чоруткан дыңнадында немелде шериг күжүн, ооң-биле кады аът-хөл, чылыг идик-хеп, аш-чем чорударын дилээн бижик архивте шыгжаттыңан.

Эртемден Юрий Аранчинның «Тыва улустуң маадырлыг чоруу» деп номунда дайынчы кыйгырткан сүзүк (эки турачы) шериглерниң ат-сывын бижээн даңзыны парлаан. Амбын ноянның чарлыгы-биле кыйгырган чарлык шерии 250 кижиле, сүзүк шерии — 675 кижиле. Сөөлүндө кыйгырткан чарлык база сүзүк шериглери-биле кады шупту 1500 кижиле Хомду дайынына барып киришкен деп шинчилеп турар.

Тыва шеригниң колдуу 2 чыл дургузунда, кыштың соогу, чайның изии дивейн, ыдык хүлээлгени төлөптүг күүсеткен. Элөп-түрөп чорааш, аъттыг-чадаг, соңуг-мурнуг чанып келгилээн.

Алдан-маадырларның төөгүзүңгө деңнээрге, Хомду дайынына киришкен тыва шериглер дугайында сактышкыннар, чуруктар шынап-ла эвээш. Ынчангы база ооң соонда-даа кожуннар чагырыкчылары оларны үнелөвээниниң хараазы чадапчок.

Хомду Шивээзин хосташкаш, тускай Маадыр ат четкен Куулар Лопсан 1922 чылда Тыва Арат Республиканың Шериг ямызының эң баштайгы сайыдынга томуйлаткаш, эки ажилдаан бол, 1930 чылда репрессияланганы элдептүг. Нүгүлгө таварыштырар хамаанчок, улуг шериг полководчу деп хүндүлөп, турскаал тургузуп, ат-сывын алдын үжүктөр-биле мөңгөжидеринге төлөптүг маадыр-дыр деп бодаар мен.

Хомду шивээзин хосташкан

база өске-даа тулчуушкуннарга киришкен, аңгы-аңгы доскуулдарга шериг хүлээлгенин күүсеткен тывалар кайы суму, кожунда кымнарыл, каш кижиле чорааныл? Оларның төөгүзүн бөгүңгү салгалдар билип алыксап чоруурлар. Чамдык кожуннарда Хомду тулчуушкуннарына киришкен маадыр өгбелерин сактып, турскаал самбыралар азып, чурттап чораан кудумчузунга ат-сывын тысып, мөңгөжидип турары чөптүг.

Салгалчыларга кижизидикчи сактышкын болуп артар кылдыр чуруктарлыг, сактышкыннарлыг, улуг эвес-даа бол, чараш номну турскаадып, чырыкче парлап үндүрүп казга кандыгыл?

Амгы Копту аймактың төвүндө ынчангы дайын-чаалар дугайында чуруктар, ужуражылгалар саавырлары, сактышкыннар бижиктери, ынчангы дайынчыларга тысып турган тускай шаңналдар хоолгалары хөйү-биле делгеттинген-дир.

Даа кожунунуң Чаа-Хөл сумунуң баштыңы Түлүш Семис-Чагырыкчы ол үеде Улуг-Хем, Даа, Өвүр, Чаа-Хөлдө шупту түлүштерни дорт чарыгалаар эргелиг турган. Семис-Чагырыкчының ол хире улуг эргелиг болганының чылдагааны — Хайдып Үгер-Дааның ат-сывын сиилбээн хуу таңмазын Улаастайдан чалап алырынга улуг үлүүн кириген, ол таңманы эң баштай туткан чагырыкчыларның бирээзи база ол. Семис-Чагырыкчының девискээринде эң бай Бай-Булуң арбанының даргазы Түлүш Найдан Нава огулу алызында Хайдып Үгер-Дааның күдээзи кижиле-дир. Ол шагда бай кижиле кижиле-биле кудалажыры барык дүрүм турган.

Хомду дайынында дараазында экер-эрес дөрт түлүштерни аът-хөл, боо-чепсек, аш-чем, идик-хеп-биле дерип, ырак орукче аъткараары бай Бай-Булуң арбанга дааскан-дыр.

Хомду дайынының киржикчизи Түлүш Серенмаа Лопсан огул партия, советтер ажилынының хоочуну чораан Роман Серенмаевич Хунай-оолдун кырган-ачазы. Хомдудан 20-21 хире харлыг эр чанып келгеш, Бай-Булуңга өг-бүлө тудуп, алыс эрес-кежээ болгаш, мал малдап, байларның санынга кирген. Ада-чурттуң Улуг дайынының үезинде Түлүш Серенмаа Лопсан огул 50 хире харлыг турган. Фронтуга эң эки аъттары-биле кады улуг огул Романның эң улуг, чараш бугазын база белекке бергенин Роман Серенмаевич Хунай-оол огул сактып, чугаалап чораан. Хомду дайынының киржикчизи Түлүш Серенмаа Лопсан огул Чаа-Хөлдө «РФ-тиң өөредилгезиниң

хүндүлүг ажилдакчызы», "ТР-ның өөредилгезиниң алдарлыг башкызы" Хунай-оол Мария Романовнаның кырган-ачазы.

Хомду дайынының киржикчизи Түлүш Шыдаар Кулун-оол огул — Чаа-Хөл сумуун хөй чыл даргалаан муниципалдыг албанның хоочуну Александр Кыргысович Чигденниң авазының талазындан кырган-ачазы. Дадар-оол Дамдынович Кыргыстың чугаазы-биле алырга, алдан чылдар эгезинде Шыдаар Кулун-оол огул Чаа-Хөлгө тудуга ажилдап турган, ынчан безин күш-шыдалы шыырак. Сөөлүндө "Найырал" совхозтуң Кара-Тал салбырынга кадарчылап база чораан. Түлүш Шыдаар Кулун-оол огул бичи уруглар кижизидилгезиниң хоочуну, «Солнышко» ясли-садка хөй чыл ажилдаан Антонина Семис-ооловна Донгурактың азыраан адазы.

Хомду дайынының киржикчизи Түлүш Балчы Көк-Соржу огул Чаа-Хөл шынаазын Саян-Шушенск ГЭС-тиң суу дола бээр-ге, Үрбүндө көшкөш, чаа Чаа-Хөлдүн Салчак Тока кудумчузунга база хөй чыл чурттаан. Чаа-Хөлдө Галина Ажыевна Кыргыс: «Хомду дайынының киржикчизи Түлүш Балчы мээң кырган-авамның кады төрээни кижиле, ону Көк-Нава деп база адаар, ламага база өөренип чораан хире. Өлгөн кижиниң узун хонуун база салыр чораан, Уйук биле Шура уруглары Чаа-Хөлдөн Би-Хемче көжүп чоруткан» — деп чугаалаан.

Хомду дайынының киржикчизи Түлүш Сандан (Седигур огул чадавас) — «РФ-тиң телефон-электри харылзааның тергиги» Ак-Туртудан Сандан Михаил Седигуровичиниң кырган-ачазы.

Бичи Тываның огул-кызы улуг-биче дайын-чааларга киржип салым-чолга таваржып чоруурлар. Ооң база бир херечизи 1912-1914 чылдарда Хомду дайынынга дорт киришкени-дир.

1921 чылда солаан-манчыларның артынчызын чылча ша-варыңа Улуг-Хем биле Чаа-Хөл араттарындан хөй кижиле киришкен. Шагаан-Арыг адаанда Даг-Ужунда турскаалда маадырлар аттары бижиттинген.

Ада-чурттуң Улуг дайынынга болгаш дайынчы хөдөлишкиннерге киржип, интернационалчы хүлээлгенин күүсеткен тыва дайынчылар кожун бүрүзүндө бар. Олар Көрей, Вьетнам, Чехословакия, Афганистан, Чечен дээш өске-даа черлерге дайынчы хөдөлишкиннерге эрес-маадырлыг чоруун көргүскеннер.

Ынчангаш араваста бар болгаш чок маадырларга «Бистиң сактышкынымыс, чоргааралымыс болгаш аарышкымыс, Силер» деп мөгөйип, кожун бүрүзүңгө «Дайынчы алдарның аллөезын» азы «Дайынчы алдар шөлүн» кылып, маадырларның ат-сывын бижээн чараш турскаалдарны тургузары күзөңгич.

Дегут ДЕМЧИК,
Чаа-Хөл суур.

«ШЫННЫҢ» почтазындан

МАГАДАНЧЫГ КУРОРТ
БЕЛОКУРИХА

Эрткен чылдың октябрь 17-де сезен харладым. Оон ужурунда-ла боор, бир хүн Тываның Чазаның Даргазы Шолбан Валерьевич телефоннап келгеш, «Белокуриха» курортунче дыштаныр путевка берди. Баштай чааскаан чоруур бодап турган мен, оон боданырымга үдеп чоруур кижик чокта берге хевирлиг. Дун кызым Шончалай-биле кады чоруур болдувус.

Ноябрь 23-те он шак үезинде Новосибирскиге ужуп үнүптүвүс. Ийи шак болганда, самолет Новосибирск аэропортунга хонупкан. Эт-севичис тудуп алгаш, демир-орук станциясы баар автобуска олуруптүвүс. Аңаа Белокуриха чедер тускай бичии ак автобусту кезээкинн сес шак чедир манааш, 450 километр черге халтывыс. Дүне када Алтай крайның хоорайларын таварты чоруп орбис. Барнаулдун хажызы-биле халдып эртивис. Ноябрь 24-те дүнекинн үш шакта курорттун «Россия» деп санаторийинге доктаап, чедиги каътта 748 дугаар өрээлге кызым-биле кады чурттай бердивис. Курорт «Белокуриха» элээн каш санаторийлерден бүткен, тайга эдээнде туттунган, бүдүн хоорайжыгаш болду.

«Россия» деп санаторий – чүрек-дамыр, эндокринология, хол-буттары аарыыр кижилерни эмнээр курортта кончуг улуг эмнелге чери. 600 олутту ийи он каът бажында, аалчылар чуртта-вышаан, эмненир база дыка көвей аарыглардан эттиндир эмнээр өрээлдерде дуржулгалыг эмчилер ажилдап турар. Столовая, кино-концерт зал, библиотека, спорт шөлдери, чайын, кыжын эштер бассейнер дээш черле чүү чок дээр. Чоогунга хаактап база болур.

Декабрь 1-де 15 шак үезинде мен-даа, кызым-даа амыдыралывыста бир дугаар демир канатта быжыглаан ийи олутка саадапкаш, арга кыры-биле даг бажынче үндүвүс. Бедик даг бажында чоогаланчак черде туткан

Белокуриха-биле атташ тайга эдээнде хоорай тода көстүп турду.

Уруум-биле он каът «Россия» санаторийге ноябрь 24-тен декабрь 6-га чедир чурттап, эмнедип турдум. Кызым кайы эмчиге кажан баарын кезээкинн-не аңгы саазынга бижиб берип каар. Хүннүн-не 6-7 эмчиге баар, шагын айтып каан, кандыг-даа оочур чок. Чиңнедир дээш кандыг-даа эмнээшкени хала чок эртер. Кезээ бассейнге эштип алгаш, изиг өрээлге (сауна) дөгеленип алыр. Декабрь 6-да кезээ чеди шакта иелээ бичии автобуска саадапкаш, Новосибирскинн Толмачево аэропортунга 7-нн дүнезинде чедиртип алгаш, дүште Кызылче ужар-хеме-биле чанып келдивис.

Бо узун назыда күрүне курортунга бир дугаар чорааным ол-дур. Ол дээш Тыва Чазактын Даргазы Шолбан Кара-оолга сеткилим ханызындан четтиргенимни «Шын» солуну дамчыштыр илереттим.

Адай-Монгуш Сендажы (Гвардейки) оглу БАЙЫР-ООЛ.
Алаштын Чопалыг чурттуг.

ШАГААН-АРЫГДА
«ЭНЕ-САЙ» БАССЕЙНИ

Тыва Республикада Хергелекчилерниң эргезин болгаш кижилерниң чаагай чоруун камгалаар федералдыг хайгаарал албан чериниң Айтышкыны-биле Шагаан-Арыг хоорайда «Эне-Сай» бассейниниң хыналдазын чоруткан.

«Эне-Сай» бассейниниң ажилчын коллективи шупту 17 кижик. Бо албан чери чылдың дөрт эргилдезиниң кончуг-даа бачым үези, дыштаныр хүн чокка эртенгиниң 8 шактан кезээкинн 20 шакка чедир ажилдаар. Чайгы үеде төп одалга чериниң изиг суг хандырылгасы соксай бергени-биле ажилдаас.

Хүн дургузунда арыглары черни (туалет), чунар өрээлдерни (душевая), хана, шала, шкаф, сандайларны аштаар, а ажил шагының соонда дезинфекция холумактыг суг-биле аштап-арыглап турар. Хүннүн-не аштап-арыглаарындан аңгыда, ай санында улуг арыглаашкынны ажилдакчылар демнии-биле кылып келгеннер.

Бассейнде назы четпээннер-

ни спорттун эштер хевиринге өөредип, күш-дамыр сайзыралын алзын дээш маргылдааларны эрттирери чаңыл апарган. Хүннүн-не бассейнге уруглар улуг сонуграл-биле кээп турарлар. Өөреникчилерни бассейниниң эмчизи кеш аарыглары бар-чогун хынап, СанПинниң негелдези езугаар чогуур шын-зылга бижиктерни (кадының байдалының дугайында, кеш аарыглары чок, яйцеглист чок) негеп турар.

Хыналда кылып келген специалистер ажилчыннарның эмчи шинчилгезин, чылда грипп аарыгына удур тарылганы эрткенин хынаан. Ажилчыннарның тускай хеп-биле, дериг-херексел-биле хандырылганы база эки деп көргөн. Бассейниниң эштер суун хынаарга бактериялар, яйца гельминт чок, суг кончуг арыг, база ол ышкаш эштер, чунар, кеттинер өрээлдерниң чылы, электри чырыктары СанПинниң негелделеринге дүгжүп турар деп түңнэн.

«Улуг-Хем» солундан.

Хоочуннар аравыста

АРГА-ДУРЖУЛГАЗЫ БАЙЛАК

Кандыг-даа мергежилде оон чоргааралы боор кижилер бар. Библиотека мергежилде ындыг кижик – Тамара Монгушевна Ляндуп. Ол ам Тыва Республиканың А. С. Пушкин аттыг Национал библиотекасында үзүк-соксаал чокка 49 чыл ажилдап турар.

Тамара Монгушевна – библиотека ажилына бердинген, өзүлүг профессионал. Чөөн-Сибириңн күрүнениң культура институтун 1970 чылда чедишкенин дооскаш, төрөөн Тывазынче эеп келген. Оон дораан республиканың А. С. Пушкин аттыг библиотеканында амга чедир ажилдап турар.

1970 чылдарның эгезинде чуртка библиотекаларны төпчүдүп турган. Бо ажил чаа болгаш солун, ынчалза-даа берге турган. Оон баштайгы ажилдаан чери – библиотека ажилының хоочуннары боор Зинаида Федоровна Стрелковская биле Светлана Чалбаевна Шимиттин удуртканы эртем-методиктиг килдис. Олар шыңгы болгаш негелделиг, оон башкылары болгаш дагдыныкчылары чогаадыкчы өзү-биле ажилдап турганнар. Бүгү кожууннарда чедип, библиотекаларның ажилының байдалын өөренип көрүп, республиканың Чазаның деңнелинге бадылаар документтерни бижиб, кылып келген. Тамара Монгушевнаның ажилына кызымаа көстү берген. Ынчангаш 1980 чылда ону эртем-методиктиг килдистиң эргелекчизинге томуйлаан. Ол килдискке ажилдааш, кажан-даа сургакчылаарындан ойталавас, чиик адак аныктар хаара туттунган. Тамара Монгушевна кожууннарда ажил-

херекти билер турган, а төп библиотекаларның директорлары оон килдизинче күзөлдү-биле кирип, арга-сүмени ап, дуржулганын солчуп турган.

Оон килдизи республиканың библиотека херээн эде организастаар талазы-биле улуг ажилды кылган. Методистер доктаамал Тываның ырак-узак булуңнарынче достунуп-даа, чадаг-даа чедип турган. Оларның ажилының түңнелинде – 1981 чылда республика Россия Федерациязының Культура яамызының шилчиир кызыл тулун чаалап алган.

Тамара Монгушевнаның киржилгези чокта республиканың чаңгыс-даа улуг хемчээлдиг хурал-суглаазы, көдээ библиотекаларның съездизи, эртем-практиктиг конференциялары эртпейн турган. Бодунуң сеткилиниң ханызындан хоочун ажилдакчы ол ажилга чугула илеткелдерни, дыңнадылганы кылып, херек литератураны шиллип бээр турган.

Ол хоорай Совединиң депутаты тургаш, күүсекчи комитеттин мурнунга чугула айтырылганы көдүрүп келген. Ону мынчаар сактып чугаалаар кижик: «Ол үеде библиотеканы Ольга Васильевна Фенцель удурту берген тургаш, чугула болгаш нарын айтырылганы шиитпирлээн.

Ынчан библиотеканың өрээлдерин колдуунда тар болгаш кызыгы турган. Мен директорга баргаш, Күрүне банкызының бажыңы хосталып тур, дээримге, ол библиотеканы делгемчидери-биле улуг ажилды кылып эгелээн. Бистер хүннүн чыгыгы горисполкомнун удурткучуларынга чедип, оларны амыратпайн турдувус. Ольга Васильевна даргаларны боттуг барымдаалар-биле шынзыдып чугаалап турду. 1989 чылда ол бажыңны библиотеканың эргезинче дамчыдып берген. 1990 чылда библиотеканың кол килдистери, эрги Күрүне банкызының септеп каан бажыңын алды.

Ол чаа чүүлдерни деткиир болгаш доктаамал чиге сөглээр боорга, чамдык библиотека ажилдакчылары оон сестир турган. 1991 чылда ажил-агыны чаа байдалче шилчидип турда, төп

библиотека директорлары хуралдаары-биле Тожу районунче «Заря» деп теплоход-биле чорупканнар. Ынчан хөй санныг директорлар телевидирлиг ачы-дуза чедиринге удуртуп турдулар. Ынчан Тамара Монгушевна, ол үениң байдалын коллегаларына билдирип тайылбырлааш, оон өске орук ам чок дээрзин бадыткаан. Чылдар эрте бээр, ону сактырга каттырынчыг-даа, үе бодунуң шынын ам бадыткапкан.

Амгы үеде Тамара Монгушевна эртем-методиктиг килдистиң эртем-шинчилеп ажилының секторун удуртуп турар болгаш, шинчилеп ажилдарын шудургу чорудуп келген. «Тываның библиотекаларына тус черниң авторларының чогаалдарын номчуур талазы-биле анализ» (2005), «Номчуттунар Тыва» (2008-2009), «Очулга номнарын хергелээн номчукчуларның негелдези» (2012) болгаш өскелер-даа.

Оон ыңай ол документи-лер-биле хөй ажилдааш, Тыва Республиканың «Библиотека херээниң дугайында» (1996), «Тыва Республиканың муниципалдыг хөй-ниити библиотекаларының ажилының стандарттыг модели» (2009, 2016) болгаш «Тыва Республиканың муниципалдыг хөй-ниити библиотекаларының ачы-дуза чедириниң эң бичии нормативтери» (2009, 2010), «Тыва Республиканың хөй-ниити библиотекаларының; 2019-2024 чылдарда сайзыралының концепциясы» (2019) болгаш өске-даа хоойлу-дүрүм кылырынга улуг

үлүг-хууун кириген.

2013 чылдан эгелеп, «Библиотека төөгүзү» деп шинчилеп ажилын боттандырып эгелээн. 2014 чылда О. В. Фенцель-биле кады «Тыва Республиканың А. С. Пушкин аттыг Национал библиотеканың төөгүзүнде кижилер» деп, фото-чыл демдегелдерин парлаткан. 2017 чылда – «Бодунуң үезиниң кижилери» (бирги үндүрүг) деп Тыва Республиканың муниципалдыг библиотекаларының кадрлар чыындызын парлаан. Бо төлөвилелдин боттандырылгасы ам-даа уламчылап турар. 2016 чылдан 2017 чылга чедир «Номчуттунар Тыва – культурулуг нация-дыр» деп А.С. Пушкин аттыг Национал библиотеканың төлөвилели муниципалдыг тургузугларның библиотекаларына боттандырылган.

Амгы үеде ол «Урянхай-Тыва энциклопедияны» тургузарына иделкейли-биле кирип турар.

Тамара Монгушевна бодунуң ажилына кончуг харысалгалыг. Ажилына ак сеткилди-биле бердинги дээш, албан-хүлээлгезин кызымаккай-биле күүсеткени дээш Тыва Республиканың А.С. Пушкин аттыг Национал библиотеканың мурнундан хөй катап Хүндүлел бижиктери-биле шаңнаткан.

Рада ООРЖАК,
Тыва Республиканың А.С. Пушкин аттыг Национал библиотеканың директорнун парлалга болгаш информастыг ажил талазы-биле оралакчызы.

ИЗВЕЩЕНИЕ

Администрация Каа-Хемского района информирует о предоставлении в аренду земельного участка с кадастровым номером 17:04:1101003:226 из земель сельскохозяйственного назначения расположенного по адресу: Российская Федерация, Республика Тыва, Каа-Хемский район, с. Суг-Бажы, местечко Баян-Кол, общей площадью 809877 кв.м., с разрешенным использованием для сельскохозяйственного использования.

Заинтересованные в предоставлении земельного участка граждане вправе подать заявление о намерении участвовать в аукционе на право заключения договора аренды в течение 30 календарных дней с даты опубликования настоящего объявления по адресу: Республика Тыва, Каа-Хемский район, с. Сарыг-Сеп, ул. Енисейская д. 143 с понедельника по четверг с 9.00 часов до 15.00 часов администрация Каа-Хемского района.

Главный специалист отдела по управлению имуществом и земельным ресурсам, строительству и контролю Олет А. А.

Извещение о согласовании размера и местоположении границ выделяемого в счёт земельной доли земельного участка

Кадастровым инженером Фоменко Владимиром Ивановичем, 662605, Красноярский край, г. Минусинск, ул. Дружбы д.16, кв. 23, тел. 8-903-077-71-71, адрес электронной почты geomin@mail.ru, номер квалификационного аттестата 19-11-40, выполняются работы по подготовке проекта межевания земельного участка, выделяемого в счёт земельных долей совхоза «Ишти-Хем» из участка фонда перераспределения земель с кадастровым номером 17:13:1700005:5, находящийся по адресу: Республика Тыва, Улуг-Хемский район, уч-к фонда перераспределения земель, владение 5, из участка фонда перераспределения земель с кадастровым номером 17:13:1700003:2, находящийся по адресу: Республика Тыва, Улуг-

Хемский район, владение №2.

Заказчиком работ по подготовке проекта межевания земельных участков является Сумба Мерген Владимирович, почтовый адрес: Республика Тыва, Улуг-Хемский район, с. Ишти-Хем, ул. Чаа-Суур, д. 15, кв. 2 тел. 899133497772.

С проектом межевания можно ознакомиться в течении 30 дней со дня опубликования данного извещения по адресу: РТ, г. Шагонар, ул. Рабочая, 10, ООО «Геодемин». Возражения относительно размера и местоположения границ выделяемого в счёт земельной доли земельного участка принимаются в течении 30 дней со дня опубликования данного извещения по адресу: РТ, г. Шагонар, ул. Рабочая, 10, ООО «Геодемин».

Бузурукчу чорукка удур демисел

САҢ-ХӨӨ ПИРАМИДАЗЫНДАН ОВААРНЫҢАР

Саң-хөө пирамидазы дээрге ону тургускан кижилерниң акша-орулга ажилдап алыр дээн кажар аргазы-дыр. Пирамиданың чаа киржикчилериниң дужааган дадывыр акшазын олар аразында үлежип оларлар. Кежигүннер саны хөй болза-ла, оларның алыр акшазы көвүдөп турар. Ындыг саң-хөө пирамидалары хөй кезинде инвестиция фондулары азы аңгы-аңгы коммерциялыг төлөвилелдер бооп чаштынып, ооң киржикчилеринге хөй хемчээлдиг орулга алырын азап турарлар.

Саң-хөө пирамидаларының кол хевирлери:

1. Калбак хемчээлдиг пирамидалар: чаа келген киржикчи баштайгы дадывырын дужаарга, ону эрги ажилдакчылар аразында үлежип алырлар. Бир звес чаа келген ажилдакчы акша ажилдап алыр деп бодаар болза, элээн каш кижилерни пирамида кежигүнү болур кылдыр элзедир. Ол кижилер боттарының элзээнде база улус тывар апаар. Чаа кежигүннер кылдыр улус чыып шыдавас ажилдакчылар акша-хөргизин-даа чидирер, акша ажилдап шыдавайн, ядарап, хоозураар.

2. Понциниң тургускан хевириниң талазы-биле пирамидалар: XX чүс чылдың эгезинде саң-хөө пирамидазы тургускан Чарлал Понциниң үлегери-биле ажилдаар болза, пирамида хөй кижилер-даа хаара тудары негеттинмес. Баштайгы дадывырның хемчээли хөй түңнүг акша болур. Киржикчилерге, элээн үе эрткенде, ол дужааган акшадан арыг орулганы ап эгелээрин азаар. Шынап-ла, кезек үе эрткенде, пирамиданың киржикчилери азаан орулганы ап эгелээрлер. Аңаа амырап, өөрзөн ажилдакчылар эш-өөрүн, таныш-көрүштерин база эвилелдеп эгелээр. Оларның дадывыр кылдыр дужааган акшазы ушчок хөй апаарга, бир-ле хүн пирамиданың тургузукчузу ол хөй акшаны бодунга апкаш, кайнаар

чорупканы-даа билденмейн, исчок тывылбайн баар.

Интернет таварыштыр тараары

Интернет четкизиниң массалы-биле сайзыраанының түңнелинде, пирамидалар идепкейли-биле онлайн зоналарже шилчип турар. Бо таварылгада, оларның онзагай чүүлү — бир-ле виртуалдыг арга таварыштыр хөй түңнүг акша ойнап алырын саналдаарлар. Аңаа ойнап алыр дизе, база-ла баштай кирериниң дадывырын төлээш, идепкейлиг чаа киржикчилерни дилеп тып-каш, кириер, кирген дадывыр акшалар пирамиданың кырында кижилериниң ажык-кончаазы апаар.

Саң-хөө пирамидаларының 5 кол демдектери:

1. Эвээш звес түңнүг акшаны баштай дужаары;
2. Дужааган акшаларның хуузу көвей кылдыр дораан эглип кээр деп азаашкыннар;
3. Хөй акша ойнап алыр дизе, таныыр улустарын чыып, кириери;
4. Төлөвилел бүдүрүлгениң хөгжүлдизинге ажыктыг, чажыт чаа чүүл кылдыр тайылбарлыттынар, ажилда хөлүн эртир дүүшпес схемалар бары каразынчыг;
5. Төлөвилелдин дузазы-биле бизнесте дыка дүрген хөгжүп, аажок чедишкынниг болу бээр дээрзи.

2019 чылда Кызыл хоорай-

га «Глобал Матрикс», «Супер сбор» дээш оон-даа өске пирамида хевирлиг шак мындыг компанияларның ажыл-чорудулгазы илереттинген. Амгы үеде ук компанияларга хамаарыштыр хыналдаларны чорудуп турар, оларның ажыл-чорудулгазы эрге-хоойлу органнарының контролюнда.

2019 чылдың түңнелдери-биле пирамидаларга акша дужааган азы акша дужаагаш, эгидип албайн барган когарааннарның саны эвээжээн-даа болза, бузурукчулар амгы үеиң технологияларын ажыглап турарлар. Кижилер акшаның боду-биле санашпайн, электроннуг карталар таварыштыр шилчидип турар.

Россияның Банкызы эрге-хоойлу органнары-биле кады пирамидалар болгаш өске-даа бузурукчу чоруктарны илери-дири-биле демиселди чорудуп турар. Кажар-оптук кижилерниң холунче кирбес дизе, кичээнгейлиг болуру чугула. Бир организацияже акша сугар дээн болзунарза, баштай хоойлу ёзу-гаар ажилдап турар бе дээрзин билеп алынар. Ону Россияның Банкызының www.cbr.ru сайты-зынга хынап ап болур. Бир звес Центробанкының картотеказындан хереглээн организацияларны тыппаан болзунарза, ооң-биле харылзашкан ажы чок деп биллип алынар.

Ужур-утказы билдинмес төлөвилелдерге акша кириген ажы чок. Бир звес бузурукчулар-биле таваржып, оларга акшаңар мегеледип алган болзунарза, өске кижилер база оларга мегелтези-биле Россияның Банкызынче азы дорт эрге-хоойлу органнарынче дыңнадырынче бүгүдени кыйгырдывыс.

ТР-ниң ИХЯ-ның парлалга албаны

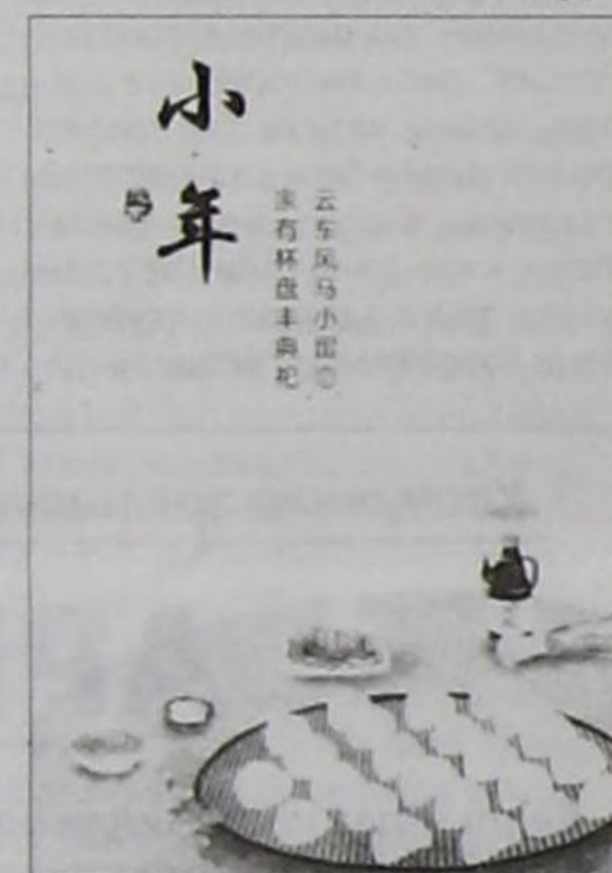
АЗИЯ ЧУРТТАРЫНДА ШАГАА ЭГЕЛЭЭН

Кыдат календарь санаашкыны-биле Азия чоннары чаңчыл болган «Шагаа» байырлалын январь 24-те уткуур. Кыдат чон бо байырлалын «Сяонянь» азы «Биче чаа чыл» деп чугаалаарлар. Өгбүлелер баш бурунгаар-ла Чаа чылды уткуур байырлалына белеткени бээр.

Кыдаттың моолдары, тывалары Шагааның чиге хүнүнүң мурнуу чарында, чеди хонук бурунгаар, кыштың сөөлгү айының 23-те, кежээ хүн ажып, башкы сылдыс үнүп турда, от-көзүн дагыыр чаңчылдыг.

А дараазында ай — февральдың 23, 24-те моолдар, тывалар, буряттар, калмыктар, а алтайларның чүгле чамдызы «Шагааны» байырлап эрттирерлер. Частың эге айы ол болур.

Сарыг шажынчы чоннар чыл бажының чаазын уткуур дээш, ай бурунгаар-ла белеткенип келир. Бистиң корр.

СПОРТ — ӨҢНҮҮВҮС

Улуг-Хем — спорт талазы-биле тергиин кожууннарның санынче кирип турар. Ол болза спорттун аңгы-аңгы хевирлериниң тренер башкыларының эки ажылы база өзүп орап салгалдарның спортка сонургалынын улуг болуп турарында. Неделя санында кожуун, суму чергелиг маргылдаалар эртип келген.

Бо дыштаныр хүннерде кожуун чергелиг сумо хүрежин организа-стап эрттирген. Ниитизи-биле 8-тен 12 хар чедир 55 бичии спортчулар сумога хүрешкен. Сумо спортунун тренер башкызы Камгалакчы Монгуш шииткекчилеп эрттирген түңнелинде, шыырак оолдар боттарының деңизинге тилекчилер болганнар.

ХӨККЕЙЖИЛЕР

Кышкы спортка хандыкшыл — кадыкшылды быжыглаарына ёзулуг дадыгышкынны бээр. Дошка хоккейлээр, харга хаактаар, тейжигештерден чунгулаар дээш арыг агаарга ойнап, дышта-нырга, магалыг-ла.

Чыраа-Бажы школазының эр башкылары суурда албан черлериниң аразына база аныктар ортузунга «чадаг хоккей» оюнун кончуг солун эрттирген.

Солун оюнун түңнелинде, суу-

рувуста Алексей Хомушку аттыг спортзалдың ажилдакчылары тиилзэн. Олар улаштыр, Ак-Довуракка эрткен хоккейжилер маргылдаазына база эң идепкейлиг киришкеннер.

Кышкы оюннар үези кидинне эгелээни-биле уруглар-даа, аныктар-даа, хоочуннар-даа арыг агаарга кадыкшылын быжыглап турары онза.

Уран ДОНГАК,

Чыраа-Бажы школазында тыва дыл, чогаал башкызы.

солуннун сайтызы: //shyn.ru

электроннуг почтазы: shyntuva@mail.ru; shyntuva@yandex.ru Үндүрүлгениң тиражы: 3609 кезек

ТУРГУЗУКЧУЗУ:
Тыва Республиканың Информатизация болгаш харылзаа яамызы.

Кол редакторнун хүлээлгезин күүседип турар
В.Э. Чанзан.
Редактору А.В. Хомушку.

Редакцияның болгаш үндүрүкчүнүн адреси:
667000, Тыва Республика
Кызыл хоорай, Красноармейская, 100

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:
Редактор — 2-01-35.

Солун чыскаакчылары:
С.Н. Монгуш, Ч.Н. Мачык. — 2-17-94
Корректорлар: В.О. Куулар, Ч. О. Саая — 2-17-94

Харылзаа, информация технологиялары болгаш массалыг коммуникациялар адырынга хай-гаарал талазы-биле федералдыг албаннун Тыва Республика талазы-биле эргелели «Шын» солунну 2012 чылдың декабрь 3-те бурут-кээн. Херечилелдин дугаары — ПИ №ТУ17-00068.

Солунну «Тываполиграф» АН-ге парлаан.
(Индекс: 667000. Тыва Республика, Кызыл, Шетинкин болгаш Кравченко, 1).
Солунда парлаттыг материалдарның авторларының бодалдары редакцияның туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттыг саннары болгаш өске-даа фактылары, дыңнадылары дээш авторлар боттары харылаар.
Чагыдылга индекси: хуу кижилерге — П6855, организацияларга — П6860
Солун неделяда үш каттап үнер. Хемчээли 2 парлаар ама.
Номерни парлалгаже дужаганы: график ёзуугаар — 21.00, херек кырында — 18.00.
Солун келбейн барганда, 2-11-52 телефонче долгаар.